

วงจรชีวิตเมือง: เติบโต เสื่อมถอย และฟื้นตัว

Urban Life-Cycle: Growth, Decline, and Resilience

จรัส สุวรรณมาลา*

Charas Suwanmala**

บทคัดย่อ

ชีวิตเมืองมีเกิด เติบโต เสื่อมถอย ฟื้นตัวหรือตาย ปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้เกิดจากปัจจัยทั้งภายในและภายนอกของเมืองนั้นๆ อาทิ การเปลี่ยนแปลงด้านสภาพแวดล้อมทางกายภาพและเทคโนโลยี และแม้กระทั่งปัจจัยที่มีอยู่ภายในของเมืองนั้นๆ เป็นต้น เมืองโพธารามซึ่งเป็นกรณีศึกษานี้ได้ผ่านยุคการเติบโตและเสื่อมถอยมาแล้วอย่างน้อยสองครั้งในรอบกว่า 100 ปี เมืองโพธารามเติบโตจากความได้เปรียบด้านการคมนาคมขนส่งและมีทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ เมื่อเทคโนโลยีการคมนาคมเปลี่ยนแปลงไปพร้อมกับทรัพยากรธรรมชาติที่หมดสิ้นไป เมืองก็สูญเสียความได้เปรียบและเสื่อมถอยลงไป การเติบโตแบบกระจุกตัวในย่านกลางเมืองเป็นอีกปัจจัยอีกประการหนึ่งที่ส่งผลต่อการเสื่อมถอยของเมือง เมืองโพธารามฟื้นตัวจากภัยพิบัติครั้งแรกได้ด้วยฝีมือของเทศบาลเมืองโพธารามเอง สำหรับการฟื้นตัวครั้งที่สองนั้นเพิ่งจะเริ่มต้นซึ่งต้องติดตามต่อไป

คำสำคัญ: เมือง องค์ประกอบของเมือง วงจรชีวิตเมือง การเสื่อมถอยของเมือง การฟื้นเมือง

บทความนี้

Received

8 พฤษภาคม 2563

Revised

19 มิถุนายน 2563

Accepted

24 มิถุนายน 2563

* ศาสตราจารย์กิตติคุณ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, อาจารย์ประจำสถาบันรัฐประศาสนศาสตร์ และนโยบายสาธารณะ มหาวิทยาลัยรังสิต (ดร.)

** Professor Emeritus, Chulalongkorn University and a lecturer of Institute of Public Administration and Public Policy, Rangsit University (Ph.D.)

Abstract

An urban setting has its path, originates, grows, declines, and recovers or dies. The process of changes can be explained by internal and external factors, such as ecological and technological changes, as well as factors inhibited in the city. The present work is a case study of Potharam city, which has experienced at least two cycles of growth and decline during the past century. Potharam city grew up with locational advantages, being a center of regional transportation and endowed with rich natural resources. The city declined when transportation technology changed and the natural resources disappeared. Fire disaster and the excessively concentrated growth at the city center also contributed to the decline. Potharam Municipality played key role in reviving the city from the first downward spiral. The second recovery cycle is underway.

Keywords: urbanity, urban components, urban life-cycle, urban decline, urban recovery.

ตอนที่ 1: แนวคิดว่าด้วยวงจรชีวิตเมือง และวิธีการศึกษา

“เมือง” ในภาษาไทยมีความหมายสองนัยที่แตกต่างกัน ความหมายแรกหมายถึงเขตพื้นที่การปกครอง ซึ่งตรงกับคำว่า “City” ในภาษาอังกฤษ เมืองในฐานะเขตการปกครองมีมายาวนานกว่า 5,500 ปี นับตั้งแต่มนุษย์เราเริ่มจัดระบบการปกครองและมีการสร้างเมืองขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์ทางการปกครอง เช่น เมืองหลวง เมืองป้อมปราการ เมืองหน้าด่านสำหรับการศึกสงคราม และเมืองท่าสำหรับการค้าขาย ฯลฯ เป็นต้น (UNHABITAT, 2004, Online)

สำหรับ “เมือง” ในความหมายที่สองซึ่งเป็นความหมายที่ใช้ในบทความนี้หมายถึงชุมชนเมือง ตรงกับคำว่า “Urban” ในภาษาอังกฤษ ชุมชนเมืองที่วางนี้คือพื้นที่ซึ่งมีการกระจุกตัวของประชากรและหน่วยเศรษฐกิจในสัดส่วนที่สูง การให้คำนิยามคำว่า “เมือง” ในความหมายหลังนี้ตั้งอยู่บนฐานคติที่ว่าสังคม

มนุษย์เรามีความโน้มเอียงที่จะพัฒนาจากสังคมชนบทไปเป็นสังคมเมือง เมืองในความหมายที่สองนี้เพิ่งจะปรากฏขึ้นหลังการปฏิวัติอุตสาหกรรมเมื่อประมาณสองร้อยปีเศษมานี้เอง กล่าวกันว่าในยุคต้นอุตสาหกรรมนั้นมีประชากรเมืองเพียงร้อยละ 5 ของประชากรทั้งโลกเท่านั้น แต่หลังจากนั้นเพียงครึ่งศตวรรษประชากรเมืองได้ขยายตัวอย่างรวดเร็ว จนถึงวันนี้ประชากรเมืองทั้งโลกมีจำนวนมากกว่าร้อยละ 55 นักวิจัยเมืองคาดการณ์ว่าภายใน 20 ปีข้างหน้าจำนวนประชากรเมืองจะเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 70 ของประชากรโลก (UN Economic and Social Council, 2014, Online)

1.1 แนวคิดว่าด้วยวงจรชีวิตเมือง

เมืองเกิด เติบโต รุ่งเรือง เสื่อมถอยและตายได้เช่นเดียวกับสิ่งมีชีวิตประเภทอื่นโดยทั่วไป (Beuaregard, 2003, p. 2-26) เราจึงพบเห็นเมืองที่กำลังเกิดขึ้นใหม่ๆ และได้เห็นซากเมืองโบราณที่เคยเติบโตและรุ่งเรืองในอดีตได้ทั่วไป เช่น เมืองในกลุ่มน้ำไทกริส-ยูเครติส

นครเอเธนส์ กรุงโรม นครวัด เมืองสุโขทัย เมืองอยุธยา ฯลฯ เป็นต้น วงจรชีวิตเมืองไม่มีกำหนดช่วงเวลาเฉลี่ยของการเติบโต การเสื่อมและการตายได้แน่นอนอน เช่น บางเมืองเติบโตอย่างต่อเนื่องโดยไม่เคยเสื่อมถอยลงไป ในช่วงเวลาหลายศตวรรษ ในขณะที่เดียวกัน ก็มีเมืองที่เกิด เติบโต และเสื่อมถอย หรืออาจตายจากไปใน ช่วงเวลาเพียงหนึ่งหรือสองทศวรรษก็มีมากมาย

การเกิดและการเติบโตของเมือง

ดังที่ได้กล่าวแล้วว่าเมืองหรือชุมชนเมือง (Urban) เป็นแบบแผนการตั้งถิ่นฐานอย่างหนึ่งของมนุษย์ (Human settlement) เมื่อผู้คนจำนวนมากๆ มาตั้งถิ่นฐานอยู่รวมกันหนาแน่นในพื้นที่หนึ่งเป็นระยะเวลา นานพอสมควร พื้นที่นั้นก็สามารถเกิดเป็นชุมชนเมืองขึ้น ชุมชนเมืองอาจจะเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ หรืออาจจะ เกิดจากการจัดตั้งขึ้นโดยรัฐก็ได้ สิ่งที่มีมักจะดึงดูดให้ ผู้คนไปตั้งถิ่นฐานอยู่รวมกันโดยไม่มี การวางแผนหรือ การจัดการใดๆ ก็คือลักษณะทำเลที่ตั้งของพื้นที่นั้นๆ เช่น เป็นชัยภูมิที่ปลอดภัยจากภัยธรรมชาติ หรือเป็น แหล่งอาหารหรือแหล่งทรัพยากรที่มีค่า ที่อุดมสมบูรณ์ หรือตั้งอยู่บนเส้นทางค้าขาย เป็นต้น ในขณะที่เดียวกัน เมืองที่เกิดจากการวางแผนและนโยบายของรัฐก็มีเป็น จำนวนมาก เช่น เมืองเขตเศรษฐกิจพิเศษ เมืองการค้า ชายแดน เมืองนิคมอุตสาหกรรม เป็นต้น

เมืองเติบโตได้ตามกาลเวลา การเติบโตของเมือง มีหลายมิติ เช่น จำนวนประชากรเพิ่มขึ้น พื้นที่กว้างขวาง มากขึ้น และขนาดทางเศรษฐกิจของเมืองเติบโตขึ้น เป็นต้น ปัจจัยที่เกื้อกูลให้เมืองเติบโตและขยายตัวก็คือ **คุณภาพชีวิตที่ดีของเมือง**นั่นเอง เมืองจะมีคุณภาพชีวิต ที่ดีได้ก็ต้องประกอบขึ้นด้วยปัจจัยหลายส่วน เช่น ตั้งอยู่ ในทำเลที่มีอากาศดีปลอดภัยจากภัยธรรมชาติ มีสิ่งอำนวยความสะดวกเพียงพอ เป็นแหล่งจ้างงานที่มีคุณภาพ และถ้ายังเป็นแหล่งการเรียนรู้การคิดค้นและหรือ นำเทคโนโลยีนวัตกรรมใหม่ๆ มาใช้การขับเคลื่อน

เศรษฐกิจของเมืองก็จะยิ่งจูงใจให้เกิดการสะสมทุน และการเพิ่มขึ้นของประชากรทั้งในเชิงปริมาณและ เชิงคุณภาพอย่างต่อเนื่อง (Rappaport, 2003, pp. 15-44)

การเสื่อมถอยของเมือง

เมืองเสื่อมถอยได้ตามกาลเวลาเช่นเดียวกัน นักปรัชญาชาวกรีกซึ่งศึกษาชีวิตเมืองในยุคโบราณ จำแนกวงจรชีวิตการเติบโตของเมืองไว้ 4 ช่วงคือ ช่วงที่ 1 เมืองเกิดใหม่ (City) ช่วงที่ 2 เมืองเริ่มโต (Eopolis) ช่วงที่ 3 เมืองขนาดกลาง (Polis) และช่วงที่ 4 เมืองมหานคร (Metropolis) หลังจากนั้นเมืองก็จะเริ่ม เติบโตเข้าสู่ยุคเสื่อมถอยซึ่งแบ่งออกเป็น 4 ช่วงเวลา เช่นเดียวกันคือ ช่วงที่ 1 เมืองที่ไม่น่าอยู่ (Paraitopolis) ช่วงที่ 2 เมืองเจ็บป่วย (Pathopolis) ช่วงที่ 3 เมืองโจร (Tyrannopolis) และช่วงที่ 4 เมืองตายหรือเมืองร้าง (Necropolis) (Mumford, 1961, pp. 94-118)

การศึกษาเมืองของนักวิชาการยุคใหม่ก็มีข้อค้นพบ เกี่ยวกับวงจรชีวิตเมืองในทำนองเดียวกัน เช่น แวนเดน เบิร์ก (Van den berg, et al.1982, pp. 77-101) ซึ่งทำการศึกษาวงจรชีวิตของเมืองแต่ละเมืองในยุโรป จำนวนมากกว่า 200 เมืองในช่วงทศวรรษที่ 1980s และได้จำแนกลำดับขั้นการเปลี่ยนแปลงของเมือง ออกเป็น 3 ระยะคือ ระยะที่ 1 การเติบโตของย่าน กลางเมือง (Urbanization) ระยะที่ 2 การเติบโต ของชานเมือง (Suburbanization) และระยะที่ 3 การกระจายตัวของเมืองสู่พื้นที่รอบนอกและ การเสื่อมถอยของเมืองโดยรวม (Deurbanization) ข้อค้นพบของแวนเดนเบิร์กข้างต้นนี้สอดคล้องกับ ผลการศึกษาเมืองในทวีปอเมริกาเหนือ โดยเฉพาะ ในสหรัฐฯ ในช่วงทศวรรษที่ 1950-2000 ซึ่งเกิด การเสื่อมถอยของเมืองอุตสาหกรรมเป็นจำนวนมาก (Jackson, 1985, pp. 283-306; Downs, 1999, pp. 955-974; Edward & Shapiro, 2003, pp. 139-165)

ปัจจัยอันเป็นสาเหตุให้เมืองเสื่อมถอยมีหลายประการเช่นกัน อาทิ ภัยพิบัติธรรมชาติหรือการเปลี่ยนแปลงทางภูมิศาสตร์ การเกิดโรคระบาด การเกิดสงครามหรือการก่อการร้ายจากภายนอกหรือความขัดแย้งทางสังคมและการก่อความไม่สงบของประชากรในเมือง การถดถอยทางเศรษฐกิจ การเปลี่ยนแปลงด้านประชากร การเปลี่ยนแปลงด้านเทคโนโลยี ตลอดจนจนถึงความอ่อนแอและการทุจริตคอร์รัปชันและการขาดธรรมาภิบาลในภาครัฐ การเปลี่ยนแปลงด้านนโยบายของรัฐและความสัมพันธ์ระหว่างระหว่างประเทศ เป็นต้น

นอกจากนั้น ปัจจัยที่ช่วยเกื้อกูลให้เมืองเกิดและเติบโตก็อาจเป็นสาเหตุให้เมืองเสื่อมถอยได้เช่นเดียวกัน (Metzger, 2000, pp. 7-40) อาทิ ประชากรที่ย้ายถิ่นฐานเข้ามาในเมืองซึ่งเอื้ออำนวยให้เมืองเติบโตขึ้น แต่เมื่อจำนวนประชากรเมืองมีมากเกินไปก็กลายเป็นปัจจัยที่ส่งผลให้เมืองไม่น่าอยู่ ค่าเช่าสูงชัน การจราจรติดขัด อาชญากรรมเพิ่มขึ้น คนว่างงานเพิ่มขึ้น มลพิษเพิ่มขึ้น ฯลฯ ซึ่งเป็นแรงกระตุ้นให้หน่วยธุรกิจเลือกที่จะย้ายออกไปลงทุนในพื้นที่อื่น ประชากรที่มีคุณภาพสูงก็เลือกที่จะย้ายออกไปเช่นเดียวกัน

การพัฒนาทางเทคโนโลยีและนวัตกรรม

เป็นปัจจัยหนึ่งที่น่าจะส่งผลทั้งในทางบวกและลบต่อชีวิตเมืองได้ กล่าวคือในด้านหนึ่งเทคโนโลยีและนวัตกรรมที่เกิดขึ้นใหม่สามารถเกื้อกูลให้เมืองเติบโตและได้เปรียบในการแข่งขันทางเศรษฐกิจ แต่เทคโนโลยีและนวัตกรรมใดๆ ย่อมมีอายุจำกัด เมื่อเทคโนโลยีและนวัตกรรมอันเป็นฐานการผลิตของเมืองเริ่มหมดอายุและถูกแทนที่ด้วยเทคโนโลยีที่ใหม่กว่า เมื่อนั้นก็เริ่มเสื่อมถอยลงไปเป็นธรรมดา เช่น กรณีการเสื่อมถอยของเมือง Glasgow และอีกหลายเมืองในยุโรปเป็นต้น Schumpeter เรียกปรากฏการณ์การรุกไล่กันกินฐานเศรษฐกิจของเมืองยุคเก่าโดยนวัตกรรมยุคใหม่ว่า

“Creative destruction” (Schumpeter, 1994, pp. 82-83; Dale, 2002, pp. 5-20)

การเคลื่อนย้ายการลงทุนของบริษัทธุรกิจข้ามชาติจากภูมิภาคหนึ่งไปอีกภูมิภาคหนึ่งเป็นสาเหตุของการขาดเสถียรภาพของบรรดาเมืองระดับโลกในยุค Globalization เพราะประชากรของเมืองจะย้ายถิ่นฐานไปตามกระแสการเคลื่อนย้ายของทุน ส่งผลให้ภูมิภาคบางส่วนของโลกมีการกระจุกตัวของเมืองที่กำลังเสื่อมถอย เช่น ภูมิภาค The Nord และ Lorraine regions ในประเทศฝรั่งเศส ภูมิภาค Midwestern ในประเทศสหรัฐฯ ภูมิภาคตอนเหนือของประเทศสหราชอาณาจักร เช่น แคว้น Ruhr ของประเทศเยอรมนี และภูมิภาคแถบยุโรปตะวันออกและยุโรปตอนใต้ เป็นต้น (Sassen, 2001, pp. 130-166; Amin & Thrift, 1994, pp. 25-30; Dicken, 2003, pp. 580-600)

เมืองล้มละลาย และเมืองตาย

คนส่วนใหญ่ยังมีความเชื่อว่าการเสื่อมถอยของเมืองเป็นสภาวะชั่วคราว เมื่อเวลาผ่านไปเมืองก็จะฟื้นตัวได้เอง แต่ความเชื่อที่ว่านี้อาจไม่เป็นจริงเสมอไป เพราะสภาวะการเสื่อมถอยของเมืองอาจอยู่ยาวนาน และไม่อาจฟื้นกลับมาได้ การล้มละลายของเมืองเกิดจากหลายสาเหตุ เช่น สภาวะการถดถอยทางเศรษฐกิจเป็นเวลายาวนานทำให้องค์กรปกครองส่วนถิ่นมีหนี้สินล้นพ้นตัวและตกอยู่ในสภาวะล้มละลาย เช่น เมืองมิชิแกนในสหรัฐฯ ซึ่งศาลมีคำพิพากษาให้เมืองมิชิแกนมีสภาพล้มละลายในปี 2013 เป็นต้น (Sugrue, 2014, pp. 259-270) สำหรับ “เมืองตาย” หรือเมืองร้างนั้นคือเมืองที่ไม่คนอยู่อาศัยหรือไม่สามารถใช้เป็นที่อยู่อาศัยและดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างถาวร ปัจจัยที่ทำให้เมืองตายหรือเมืองร้างส่วนใหญ่มาจากสงครามและภัยพิบัติธรรมชาติที่รุนแรงจนไม่สามารถบูรณะซ่อมแซมหรือฟื้นฟูเมืองขึ้นมาได้

การฟื้นตัวของเมือง (Urban Recovery)

เมืองอาจเสื่อมถอยได้และอาจฟื้นตัวได้เช่นเดียวกัน เช่น หลังเกิดภัยพิบัติหรือสงครามหรือการถดถอยทางเศรษฐกิจเมืองส่วนใหญ่สามารถกอบกู้วิกฤติและฟื้นเมืองให้กลับคืนสู่สถานะเดิมได้ หรืออาจพลิกฟื้นไปสู่สถานะเมืองแบบใหม่ และสามารถเติบโตต่อไปได้ดีกว่าเดิมก็ได้ (O’Hare & White, 2013, pp. 275-279; Folke, 2006, pp. 253-267)

เมืองจะฟื้นได้ก็ด้วยฝีมือของมนุษย์เท่านั้น ในยุคดั้งเดิมผู้ปกครองนคร กษัตริย์และเหล่านักรบเป็นผู้ฟื้นเมือง สำหรับเมืองยุคใหม่ก็มีรัฐบาลและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นสถาบันหลักในการฟื้นเมือง แต่ก็ต้องอาศัยแรงสนับสนุนอย่างแข็งขันจากพลเมืองและกลุ่มธุรกิจท้องถิ่น อีกทั้งต้องอาศัยพลังจากภายนอก เช่น รัฐบาลในระดับชาติ สถาบันการศึกษาซึ่งมีบทบาทในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ และสถาบันการเงินซึ่งเป็นแหล่งเงินทุน เป็นต้น (UNHABITAT, 2017, Online)

1.2 การศึกษาวางผังชีวิตของเมือง

เมืองเป็นหน่วยทางสังคมที่ซับซ้อนและมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลาโดยที่เราไม่ได้สังเกตเห็นหรือมองไม่เห็นทิศทางการเปลี่ยนแปลงของเมืองที่เราอาศัยอยู่ การศึกษาวางผังชีวิตเมืองเพื่อให้รู้ถึงสถานะและทิศทางการเปลี่ยนแปลงของเมืองในช่วงเวลาหนึ่งๆ เป็นเรื่องที่สำคัญและจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับผู้บริหารเมืองแต่ละเมือง ตลอดจนถึงผู้มีหน้าที่กำหนดนโยบายการพัฒนาเมืองในระดับชาติ และนักธุรกิจ นักลงทุนที่ต้องตัดสินใจเลือกเมืองจะไปลงทุนเพื่อประกอบกิจการของตนเอง แม้กระทั่งประชาชนชาวเมืองโดยทั่วไปก็ควรจะได้รับรู้ว่าเมืองของตนเองกำลังเติบโตขึ้นหรือกำลังเสื่อมถอยลงไป

การทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงของเมืองให้ลึกซึ้งและเป็นวิทยาศาสตร์จริงๆ ต้องใช้วิธีการศึกษาการเปลี่ยนแปลงในระดับองค์ประกอบและโครงสร้างของเมืองซึ่งสามารถจำแนกออกได้เป็น 3 ส่วนหลักๆ คือ (1) องค์ประกอบด้านกายภาพ (2) องค์ประกอบด้านเศรษฐกิจ และ (3) องค์ประกอบด้านสังคมและการเมือง (Paddison, 2001. pp.1-10, Trullen, Boix, & Galletto, 2013. pp. 235-266)

(1) **องค์ประกอบด้านกายภาพ** ในที่นี้หมายถึงบรรดาสิ่งที่มองเห็นและสัมผัสได้ทั้งหลายซึ่งประกอบกันขึ้นเป็นเมืองในทางกายภาพ (Physical/ ecological elements) เช่น ประชากร อาคารสิ่งก่อสร้าง ระบบสาธารณูปโภคและสิ่งอำนวยความสะดวกพื้นฐาน พื้นที่และทำเลที่ตั้ง ตลอดจนจนถึงลักษณะการจัดผังเมือง เป็นต้น

◎ **ประชากรเมือง** เป็นองค์ประกอบที่สำคัญลำดับแรก นักวิชาการที่ศึกษาเรื่องเมืองในยุคแรกๆ นิยมใช้จำนวนประชากรและระดับการกระจุกตัวหรือความหนาแน่นของประชากรในเขตพื้นที่เมืองเป็นตัวบ่งชี้ถึงระดับความเป็นเมือง แต่ในช่วงหลังยุคอุตสาหกรรม (Post-industrial urbanization) แบบแผนการกระจุกตัวของประชากรเมืองเปลี่ยนแปลงไปตามโครงสร้างของเมือง เช่น เมืองขนาดใหญ่ที่เคยมีศูนย์กลางเดียวและประชากรกระจุกตัวในย่านกลางเมือง ก็ปรับตัวในเชิงโครงสร้างเป็นเมืองหลายศูนย์กลาง ประชากรกระจายตัวออกไปสู่พื้นที่ชานเมืองรอบนอกมากขึ้น

◎ **การจัดระเบียบสังคมเมือง** เมืองเป็นระบบสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น (man-made ecology) เพื่อสนองตอบความต้องการของ

มนุษย์เอง ในขณะที่ชนบทเป็นระบบสิ่งแวดล้อมที่ธรรมชาติสร้างขึ้น และมนุษย์ปรับตัวตามสภาวะของธรรมชาติเป็นส่วนใหญ่ (natural-based ecology) สังคมเมืองจึงมีการจัดระเบียบ มีกฎกติกาและการควบคุมที่เข้มข้นและแน่นอนตายตัวสูงกว่าสังคมชนบท

- ๑ **ผังเมือง อาคารและสิ่งก่อสร้างในเมือง** เป็นตัวบ่งชี้ลักษณะเฉพาะตลอดจนถึงอายุขัยและร่องรอยของเทคโนโลยีที่อยู่เบื้องหลังการเติบโตของเมืองในช่วงที่ผ่านมา เช่น เมืองที่เติบโตมาในยุคเทคโนโลยีอุตสาหกรรมหนักส่วนใหญ่มักจะมีโครงสร้างเมืองแบบ “ฟอร์ตซิสตี” เช่น มีการจัดวางผังเมืองให้เป็นเมืองศูนย์กลางเดี่ยว มีอาคารสิ่งก่อสร้างประเภทโรงงาน ท่าเรือ โรงเก็บสินค้า ฯลฯ กระจุกตัวหนาแน่นอยู่ในย่านกลางเมืองเป็นต้น

(2) **องค์ประกอบด้านเศรษฐกิจ** เมืองเป็นแหล่งที่มีการกระจุกตัวของหน่วยธุรกิจตลอดจนถึงมูลค่าและความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจในสัดส่วนที่สูงกว่าเขตนอกเมืองทั่วไป นักเศรษฐศาสตร์เมืองเรียกการกระจุกตัวนี้ว่า “Positive externalities of location” หรือที่รู้จักกันในชื่อของทฤษฎีทำเลที่ตั้ง (Location theory, space-economy) ดังนั้นจำนวน ประเภท ความหลากหลาย และความซับซ้อนในเชิงโครงสร้างของหน่วยธุรกิจตลอดจนถึงการกระจุกตัวของมูลค่าทางเศรษฐกิจของเมือง (มูลค่าผลผลิตมวลรวมหรือรายได้เฉลี่ยต่อหัวประชากร และมูลค่าทรัพย์สินถาวรในเขตเมือง) จึงเป็นตัวบ่งชี้ระดับและทิศทางการเติบโตและการเสื่อมถอยของเมืองได้เช่นเดียวกัน

(3) **องค์ประกอบด้านสังคมการเมือง** โครงสร้างทางชนชั้นในสังคมเมืองบ่งบอกถึงวิถีชีวิตและระดับ

การพัฒนาของเมืองได้ เช่นเมืองที่กำลังเติบโตมักจะมีการกระจุกตัวของ “คนชั้นกลาง” (มีการศึกษาและมีรายได้เฉลี่ยต่อหัวสูงกว่าพื้นที่รอบนอก) เมื่อเมืองเติบโตขึ้นก็จะมีประชากรชนชั้นแรงงานมากขึ้นตามลำดับเมืองที่เริ่มเดินเข้าสู่สภาวะการเสื่อมถอยจึงมักจะมีประชากรชั้นล่างกระจุกตัวเพิ่มขึ้นจนกลายเป็นประชากรส่วนใหญ่ของเมือง ในขณะเดียวกันช่องว่างระหว่างคนรวย-คนจนในเมือง ตลอดจนถึงความขัดแย้งทางชนชั้นก็จะทวีความรุนแรงมากขึ้นเช่นเดียวกัน

๑ **การเมืองในสังคมเมือง (Urban politics)**

การเมืองท้องถิ่นที่สามารถบ่งบอกยุคสมัยของเมืองได้เช่นเดียวกัน เมืองในยุคเริ่มต้นเป็นเมืองขนาดเล็ก ไม่มีอำนาจในการปกครองตนเองอย่างเป็นทางการ การเมืองในท้องถิ่นมักจะเป็นแบบครอบครัวและเครือญาติ เมื่อเมืองเติบโตขึ้นก็จะได้รับสิทธิการปกครองตนเอง ในขณะเดียวกันการเมืองในสังคมเมืองก็มักจะพัฒนาไปสู่การเมืองแบบพหุสังคมเชิงกลไก (Pluralistic-machine politics) มีกลุ่มธุรกิจหรือกลุ่มทุนในเมืองนั้นๆ ผลัดเปลี่ยนกันเข้าสู่อำนาจ แต่ละกลุ่มมีฐานเสียงจัดตั้งของตนเองและมีโครงสร้างอำนาจแนวดิ่ง

การเสื่อมถอยของเมืองจะสลายโครงสร้างอำนาจทางการเมืองแบบกลไกแบบดั้งเดิม วาระหลักของการเมืองของท้องถิ่นจะเป็นเรื่องการเงินเมือง ซึ่งจะผลักดันให้การเมืองท้องถิ่นเปลี่ยนรูปไปเป็นการสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างองค์กรต่างๆ ที่อยู่รอบตัว ในขณะเดียวกันองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นก็จะปรับลดบทบาทของตนเองให้อยู่ในขอบเขตที่จำกัดเท่าที่จำเป็น และเปิดโอกาสให้ภาคเอกชนและภาคประชาสังคมเข้ามาร่วมจัดบริการสาธารณะแทนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมากขึ้น

ตอนที่ 2: กรณีศึกษา- วงจรกิจต์เมืองโพธาราม

2.1 โพธารามยุคเด็บโตและเสื่อมถอยรอบที่ 1 (พ.ศ. 2470-2500)

เมืองโพธารามในปัจจุบันเด็บโตมาจากชุมชนตลาดท่าหน้าโพธารามซึ่งเป็นชุมชนชาวจีนอพยพจากประเทศจีนมาตั้งถิ่นฐานตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 ต่อเนื่องมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 4 ชาวจีนอพยพยุคแรกมีอาชีพรับจ้างค้าขาย และประกอบกิจการอุตสาหกรรมในครัวเรือนด้วยทักษะด้านการค้าและการผลิตสินค้าจากอุตสาหกรรมในครัวเรือนของชาวจีนอพยพทำให้ตลาดท่าหน้าโพธารามเป็นแหล่งทำมาค้าขายที่คึกคัก ประกอบตลาดโพธารามตั้งอยู่บนเส้นทางการคมนาคมขนส่งทางเรือที่สะดวกและเป็นที่ยอมรับในยุคนั้น เป็นปัจจัยดึงดูดให้ผู้จากคนต่างถิ่นอพยพเข้ามาเข้ามาอาศัยและทำมาค้าขายในเมืองโพธารามเพิ่มขึ้นโดยลำดับ

การพัฒนาเส้นทางรถไฟและสถานีรถไฟโพธารามในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลให้เมืองโพธารามเด็บโตจากความได้เปรียบในด้านการคมนาคมขนส่งเพิ่มขึ้นไปอีก หลังจากมีสถานีรถไฟโพธารามแล้วเมืองโพธารามก็กลายเป็นศูนย์กลางการคมนาคมขนส่งที่เชื่อมต่อการขนส่งทางบก (รถไฟ) และทางน้ำ (เรือ) ในภาคตะวันตกของจังหวัดราชบุรี ส่งผลให้เมืองโพธารามเด็บโตทั้งในทางการการค้าและบริการด้านการขนส่ง เป็นแหล่งการลงทุนและการจ้างงานที่สำคัญในภูมิภาคตะวันตก ส่งผลให้มีจำนวนประชากรเพิ่มขึ้นโดยลำดับ ซึ่งมีบันทึกในจดหมายเหตุราชบุรีกล่าวว่าในปี พ.ศ. 2431 ในหลวงรัชกาลที่ 5 ได้เสด็จพระราชดำเนินลงรถไฟที่สถานีโพธารามและเสด็จผ่านตลาดโพธารามไปลงเรือที่ท่าหน้าและเสด็จต่อไปยังเมืองราชบุรี ในบันทึกของผู้ตามเสด็จระบุว่าเมืองโพธารามในสมัยนั้นมีบ้านเรือนและประชากรอยู่อาศัยหนาแน่น

มาก นัยว่ามีจำนวนราวสามหมื่นถึงสี่หมื่นคน (ราชบุรีศึกษา, 2554, ออนไลน์)

นอกจากนั้น การพัฒนาเชิงสถาบันการเมือง การปกครองและการจัดบริการสาธารณะพื้นฐานก็มีส่วนส่งเสริมให้เมืองโพธารามในยุคแรก (ก่อนปี พ.ศ. 2500) เด็บโตอย่างต่อเนื่องเช่นเดียวกัน โดยในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้มีการจัดตั้งสุขาภิบาลขึ้นเพื่อให้มีองค์กรรับผิดชอบการบริหารจัดการพื้นที่เขตเมือง (ชุมชนตลาด) และได้มีการจัดตั้งสุขาภิบาลโพธารามขึ้นในปี พ.ศ. 2430 และเมื่อมีการจัดตั้งเทศบาลขึ้นหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองฯ ก็ได้มีการยกฐานะสุขาภิบาลโพธารามเป็นเทศบาลเมืองโพธารามในปี พ.ศ. 2478

การจัดตั้งสุขาภิบาลและเทศบาลเมืองดังกล่าวนี้มีผลอย่างสำคัญต่อการเด็บโตของเมืองโพธารามอย่างน้อย 3 ประการคือ **ประการแรก** ทำให้พื้นที่ตลาดโพธารามมีองค์กรปกครองท้องถิ่นรับผิดชอบการบริหารจัดการในพื้นที่ของตนเองอย่างต่อเนื่องและยาวนานกว่าชุมชนอื่นๆ โดยทั่วไป และ**ประการที่สอง** ทำให้ตลาดโพธารามเป็นที่ตั้งของระบบบริการสาธารณะพื้นฐานด้านต่างๆ ก่อนพื้นที่อื่นๆ หรือมากกว่าพื้นที่อื่นๆ เช่น โรงพยาบาล สถานศึกษา สถานีตำรวจ ที่ว่าการอำเภอและหน่วยราชการส่วนภูมิภาคอื่นๆ ที่ทำการไปรษณีย์โทรเลข ตลอดจนจนได้รับจัดสรรงบประมาณด้านการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน เช่น การประปา การไฟฟ้า การโทรศัพท์ และ**ประการที่สาม** ทำให้ตลาดโพธารามเป็นที่ตั้งของธุรกิจที่ให้บริการด้านการเงินการธนาคาร จะเห็นได้ชัดเจนว่าเมืองโพธารามมีสาขาธนาคารพาณิชย์จำนวนหลายแห่งมาเปิดให้บริการตั้งแต่ยุคเริ่มต้น

2.1.1 สภาวะของเมืองโพธารามในช่วงปลายยุคแรก

ประชากร ไม่ปรากฏหลักฐานว่าเมืองโพธารามในช่วงก่อนปี 2500 มีจำนวนประชากรเท่าใด

ผู้วิจัยจึงคาดคะเนจากร่องรอยหลักฐานการตั้งถิ่นฐาน อาคารบ้านเรือนในยุคก่อนปี 2500 ประกอบกับ คำบอกเล่าของผู้ที่สนใจศึกษาประวัติศาสตร์เมือง โพนาราม (สมบุรณ์ นันทานิช, สัมภาษณ์, 28 มิถุนายน 2560) ซึ่งน่าจะอนุมานได้ว่าเมืองโพนารามในช่วง ปี 2470-2500 น่าจะมีประชากรราว 3,000- 5,000 คน

สภาวะแวดล้อมทางกายภาพ เมืองโพนาราม ในยุคแรกหันหน้าเข้าหาแม่น้ำแม่กลอง ประตูเมือง โพนารามในยุคแรกๆ ก็คือท่าเรือริมแม่น้ำ บริเวณริมฝั่ง แม่น้ำที่เชื่อมต่อกับตลาดจึงเป็นพื้นที่เศรษฐกิจหลักของ เมือง อีกทั้งเป็นอาคารบ้านเรือนที่กระจุกตัวกันอย่าง หนาแน่น และเป็นที่ตั้งของส่วนราชการและบริการ สาธารณะต่างๆ โรงเรียน วัด ศาลเจ้า ฯลฯ อาคาร ส่วนใหญ่เป็นอาคารไม้ 1-2 ชั้น หลังคาสังกะสีหรือ กระเบื้องยุคเก่า

แม้เมืองโพนารามจะมีฐานะเป็นสุขาภิบาล มาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 อีกทั้งได้ยกฐานะเป็นเทศบาล เมืองมาตั้งแต่ปี 2487 แต่เมืองโพนารามในช่วงก่อน ปี 2500 ยังเป็นชุมชนตลาดริมน้ำที่มีวิถีชีวิตปรับตัว ไปตามสภาพธรรมชาติ (Natural- based ecology) ไม่แตกต่างจากชุมชนชนบทโดยทั่วไป เช่น เมื่อถึง ฤดูน้ำหลาก น้ำจะท่วมตลาดเป็นเวลานานทุกปีเช่นเดียวกับ พื้นที่ชนบทรอบนอก บ้านเรือนของประชาชนสร้างขึ้น อย่างไร้ระเบียบ รุกล้ำลงไปใต้ม่าน้ำลำคลอง ถนนและ ตรอกซอกซอยในเขตเมืองโพนารามในช่วงก่อนปี 2500 มีขนาดเล็ก คดเคี้ยวไปมาพอให้คนเดินได้ ด้วยข้อจำกัด เช่นว่านี้ทำให้ชาวเมืองโพนารามในสมัยนั้นไม่นิยมใช้ รถยนต์ (สมบุรณ์ นันทานิช, สัมภาษณ์, 28 มิถุนายน 2560)

สิ่งที่บ่งชี้ความเป็น “เมือง” ของโพนาราม ในยุคนั้นได้มากที่สุดก็คือการเป็นแหล่งรวมศูนย์ของ ระบบสาธารณสุขและบริการสาธารณะต่างๆ สำหรับ ให้บริการประชาชนทั้งในเขตเมืองและพื้นที่รอบนอก

เช่น การศึกษา สาธารณสุข และโดยเฉพาะอย่างยิ่งด้าน การคมนาคมขนส่ง เพราะเป็นที่ตั้งของสถานีรถไฟ ซึ่งสามารถเชื่อมต่อกับเส้นทางการขนส่งทางเรือและ ทางบกไปยังพื้นที่รอบนอก

เศรษฐกิจเมือง เศรษฐกิจหลักของเมือง โพนารามในช่วงก่อนปี 2500 ประกอบด้วย 3 ส่วนคือ การค้าส่งและค้าปลีก อุตสาหกรรมในครัวเรือน และ ปศุสัตว์ นอกจากนั้นก็อาจมีหน่วยเศรษฐกิจภาคบริการ และเกษตรกรรมเป็นส่วนประกอบอีกเล็กน้อย ในภาค การค้าส่งและค้าปลีกนั้นมีร้านค้าปลีกมากกว่า 300 แห่ง ต้นทางของสินค้าส่วนใหญ่เป็นสินค้าจากกรุงเทพฯ มาลง สถานีรถไฟฯ และกระจายผ่านทางเรือและทางบกไปสู่ พื้นที่ภายนอก อีกส่วนหนึ่งเป็นสินค้าเกษตรและปศุสัตว์ จากพื้นที่ภายนอก มาขึ้นรถไฟและขนส่งต่อไปยังภูมิภาค อื่นๆ (สมบุรณ์ นันทานิช, สัมภาษณ์, 28 มิถุนายน 2560)

ในภาคอุตสาหกรรมครัวเรือนนั้น เมือง โพนารามในยุคก่อนปี 2500 มีโรงงานประมาณ 6-7 โรง คือ โรงน้ำแข็ง 1 โรง โรงเลื่อย 2 โรงสีอีกประมาณ 2-3 โรง ซึ่งมีผลผลิตส่งออกไปขายนอกพื้นที่ นอกจากนั้น ก็มีกิจการอุตสาหกรรมในครัวเรือนของครอบครัวชาวจีน ที่มีฝีมือและทักษะติดตัวมาจากเมืองจีน เช่น การย้อมผ้า ทำน้ำปลา เส้นไหม เต้าหู้ ฟูกที่นอน และฟาร์มสุกร (อดุล ศิริประภาพงศ์, สัมภาษณ์, 23 มิถุนายน 2560) การจ้างงานในเมืองโพนารามช่วงก่อนปี 2500 กระจุกตัว อยู่ในเขตเมืองเก่าซึ่งเป็นที่ตั้งของโรงงาน ร้านค้า ท่าเรือ และสถานีรถไฟ ซึ่งคาดว่าน่าจะมีการจ้างงานไม่น้อยกว่า 1,000 คนต่อวัน (คาดการณ์จากจำนวนสถานประกอบการ และขนาดการผลิตและการค้าของสถานประกอบการ ในขณะนั้น)

การเมืองท้องถิ่น ในยุคที่โพนารามเป็น สุขาภิบาลนั้นสันนิษฐานว่าไม่น่าจะมีประเด็นการเมือง ท้องถิ่น เพราะการบริหารงานของสุขาภิบาลอยู่ในมือ

ของข้าราชการในส่วนภูมิภาคเป็นหลัก หลังจากการยกฐานะเมืองโพธารามขึ้นเป็นเทศบาลในปี 2478 แล้วเมืองโพธารามก็มีนายกเทศมนตรีคนแรกคือ ขุนสุขพันธ์โพธาราม (ใจ โพธิ์หนึ่ง) ขุนสุขพันธ์ฯ ซึ่งเป็นผู้นำท้องถิ่นในสมัยนั้นได้ใช้ทั้งความสามารถและทรัพย์สินส่วนตัวในการพัฒนาและบริหารจัดการเมืองโพธาราม จึงเป็นที่เคารพนับถือและเป็นที่ยิ่งของชาวเมืองโพธาราม (สวัสดี จังพาณิชย์, สัมภาษณ์, 22 มิถุนายน 2560) จึงสันนิษฐานว่าการเมืองท้องถิ่นของเทศบาลเมืองโพธารามในยุคก่อนปี 2500 น่าจะเป็นการเมืองแบบอิงผู้นำตามธรรมชาติ (Fused politics) โดยผู้นำท้องถิ่นเป็นผู้มีบารมี เป็นที่ยิ่งและเป็นที่ยอมรับของประชาชน ในขณะที่ประชาชนเป็นผู้ตามที่ดี (Riggs, 1964, pp. 30-39)

2.1.2 การเสื่อมถอยของเมืองโพธารามยุคแรก: ไฟไหม้ตลาดครั้งใหญ่ ปี พ.ศ. 2498

ในปี 2498 ได้เกิดเหตุการณ์ไฟไหม้ตลาดโพธารามครั้งใหญ่ที่สุดในประวัติศาสตร์เมืองโพธาราม เหตุการณ์ไฟไหม้ใหญ่ครั้งนั้นส่งผลให้ย่านการค้าหลักของตลาดโพธาราม (ตลาดกลาง) ได้รับความเสียหายทั้งหมด นับตั้งแต่หน้าวัดโพธาราม-หน้าสถานีรถไฟโพธารามไปจนถึงทำนาริมแม่น้ำแม่กลอง (เจ็ดเสมียน, 2560, ออนไลน์) เนื่องจากอาคารบ้านเรือนในตลาดโพธารามในยุคแรกส่วนใหญ่เป็นอาคารไม้ซึ่งปลูกติดกันถนนหนทางคับแคบและคดเคี้ยวไปตามแนวคลองธรรมชาติ ทำให้เป็นอุปสรรคต่อการดับเพลิง ในขณะเดียวกัน เทศบาลเมืองโพธารามก็มีระดับเพลิงจำนวนจำกัด จึงต้องขอความช่วยเหลือรถเพลิงจากกรุงเทพฯ และเมืองรอบข้างซึ่งอยู่ไกลกันพอสมควร

หลังเหตุการณ์เพลิงไหม้ครั้งใหญ่ตลาดโพธารามก็ซบเซาลงอย่างทันทีทันใด ประชากรในย่านตลาดกลางซึ่งเป็นบริเวณไฟไหม้ต้องอพยพไปอยู่นอกเมือง และบ้างก็ย้ายถิ่นไปตั้งหลักแหล่งที่เมืองอื่น

เป็นการถาวร ในขณะเดียวกันเทศบาลเมืองโพธารามก็ได้เริ่มฟื้นฟูบูรณะเมืองในส่วนที่ได้รับความเสียหายจากเพลิงไหม้ ด้วยการจัดวางผังเมืองและจัดระเบียบเมืองใหม่ เพื่อลดความแออัดและป้องกันการสูญเสียดังกล่าวซ้ำ การค้าขายและการค้าในอนาคต ส่งผลให้ประชาชนจำนวนหนึ่งสูญเสียพื้นที่จากการจัดระเบียบผังเมืองใหม่ก็ต้องย้ายไปตั้งถิ่นฐานนอกนอกตลาดโพธารามเช่นเดียวกัน การบูรณะเมืองของเทศบาลเมืองโพธารามใช้เวลาประมาณ 5-7 ปีจึงแล้วเสร็จ ในช่วงการบูรณะซ่อมแซมเมืองดังกล่าวนี้ตลาดโพธารามโดยรวมอยู่ในสภาวะซบเซา แม้ว่าในพื้นที่อื่นๆ ของเมืองที่ไม่ได้รับผลกระทบจากไฟไหม้โดยตรงจะยังคงประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจอยู่ตามปกติก็ตาม

2.2 ยุคฟื้นตัวจากเก้าถ่าน และการเติบโตครั้งที่สอง (พ.ศ. 2500-2540)

การจัดผังเมืองและจัดระเบียบเมืองใหม่ เหตุการณ์ไฟไหม้เมืองครั้งใหญ่ในปี 2498 นั้น แม้จะเป็นต้นเหตุของการล่มสลายของตลาดโพธารามยุคแรก แต่ในขณะเดียวกันเป็นการเปิดโอกาสให้เทศบาลเมืองโพธารามได้จัดวางผังเมืองและจัดระเบียบเมืองให้ทันสมัย โดยในย่านตลาดกลางซึ่งเป็นบริเวณที่ได้รับความเสียหายจากเหตุการณ์เพลิงไหม้นั้น เทศบาลฯ ได้จัดวางผังเมืองใหม่ให้เป็นแบบ block ตามแนวการจัดผังเมืองร่วมสมัย (สมัยปี พ.ศ.2500) มีการตัดถนน-ทางเท้า รางระบายน้ำใหม่ตามมาตรฐานผังเมือง อีกทั้งกำหนดให้มีระยะถอยร่นของอาคารสิ่งก่อสร้างจากแนวถนนและทางเท้า ในขณะเดียวกันเอกชนซึ่งเป็นเจ้าของที่ดินในย่านตลาดกลางก็เริ่มก่อสร้างอาคารพาณิชย์ขึ้นมาใหม่ เป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก 2-4 ชั้นแบบร่วมสมัยในยุคนั้น

นอกจากนั้น เพื่อลดความแออัดของประชากรและสิ่งก่อสร้างในย่านตลาดและทำนาริม เทศบาลเมืองโพธารามได้จัดแบ่งพื้นที่ย่านการค้ากับพื้นที่การให้บริการ

สาธารณะและศูนย์ราชการออกจากกัน โดยได้สร้าง “เมืองใหม่” ขึ้นทางทิศตะวันออกของสถานีรถไฟ ให้เป็นที่ตั้งของหน่วยราชการและระบบสาธารณูปโภค สาธารณูปการต่างๆ เช่น สำนักงานเทศบาล ที่ว่าการ อำเภอ โรงพยาบาล โรงเรียน สถานีตำรวจ ซึ่งย้ายมาจากบริเวณริมแม่น้ำ เมืองใหม่ที่วันนี้เป็นศูนย์กลางของเมืองอีกแห่งหนึ่งของเมือง คู่ขนานไปกับตลาดโพธาราม ซึ่งยังคงเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจการค้ามาแต่เดิม

การจัดผังเมืองและจัดระเบียบเมืองใหม่ดังกล่าวนี้ สามารถการกระจุกตัวของประชากรและอาคาร บ้านเรือนในย่านตลาดกลางและริมแม่น้ำลาดลงไปอย่างมาก อีกทั้งได้ยกระดับคุณภาพและศักยภาพของ ตลาดโพธารามจากชุมชน “ตลาดท่าน้ำ” ที่แออัดและ ไร้ระเบียบ ให้เป็นเมืองธุรกิจการค้าและบริการที่ทันสมัย สามารถรองรับการเติบโตของเมืองโพธารามในเวลา ต่อมา จึงกล่าวได้ว่าการจัดวางผังเมืองใหม่และการจัด ระเบียบเมืองของเทศบาลเมืองโพธารามในครั้งนั้น เป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลให้เมืองโพธารามฟื้นตัวและเติบโต ในรอบที่สอง

ถนนเข้าแทนที่คลอง นอกจากการจัดผังเมืองและ จัดระเบียบย่านตลาดกลางแล้ว เทศบาลเมืองโพธาราม ยังทำการก่อสร้างถนน ทางเท้า และทางระบายน้ำใน พื้นที่อื่นๆ ของเทศบาลอีกเป็นจำนวนมาก มีการ ถมคลองและแทนที่ด้วยถนนและทางระบายน้ำ เพราะ คลองที่เคยมีอยู่แต่เดิมถูกบุกรุกจนใช้ประโยชน์ไม่ได้ หลังจากปี 2500 เป็นต้นมาชาวเมืองโพธารามก็เริ่มใช้ ถนนแทนคลอง จำนวนรถยนต์ในเขตเทศบาลก็เพิ่มขึ้น ตามลำดับ

ก้าวสู่เศรษฐกิจยุคใหม่ ฐานเศรษฐกิจของเมือง โพธารามในช่วงปี 2501-2530 ได้เปลี่ยนผ่านจากการค้า และอุตสาหกรรมในครัวเรือนขนาดเล็กไปเป็นบริษัท ขนาดกลางที่ทันสมัย มีการนำเทคโนโลยีสมัยใหม่มาใช้ แทนทักษะและแรงงานคนในยุคอุตสาหกรรมครัวเรือน

ส่งผลให้กิจการค้าและอุตสาหกรรมในครัวเรือนที่เริ่มต้น มาตั้งแต่ช่วงก่อนปี 2500 เติบโตทั้งในด้านการผลิต และการตลาด จนสามารถผลิตสินค้าออกจำหน่าย ทั่วประเทศ และบ้างก็ส่งไปจำหน่ายต่างประเทศ เช่น กิจการโรงงานน้ำปลาลิ้มเซ่งเฮง และบริษัทก๊วง เท็กซีไทล์จำกัด เป็นต้น

การเติบโตในด้านอุตสาหกรรมของเมืองโพธาราม หลังปี 2510 โดยเฉพาะอุตสาหกรรมสิ่งทอ ได้รับ อิทธิพลมาจากนโยบายของรัฐในยุคนั้นอย่างน้อย สองประการคือ ประการแรกคือนโยบายส่งเสริม การลงทุนด้านอุตสาหกรรมสิ่งทอเพื่อทดแทนการนำเข้า ซึ่งจูงใจให้ผู้ประกอบการในท้องถิ่นลงทุนพัฒนา อุตสาหกรรมสิ่งทอ และประการที่สองคือนโยบาย การพัฒนาเส้นทางคมนาคมทางบก ช่วยให้การขนส่ง วัสดุดิบและสินค้าจากต้นทางถึงปลายทางมีความสะดวก รวดเร็ว ไม่ต้องขนย้ายเปลี่ยนแปลงสินค้าหลายครั้ง นโยบายทั้งสองเรื่องนี้มีผลโดยตรงต่อการลงทุนและ การพัฒนาอุตสาหกรรมสิ่งทอในเมืองโพธารามในช่วง ดังกล่าว เห็นได้ชัดเจนจากกรณีของบริษัทก๊วง เท็กซีไทล์จำกัด ซึ่งได้รับการส่งเสริมการลงทุนจาก BOI ในช่วงหลังปี 2510 และหลังจากย้ายโรงงานไปตั้งอยู่ ริมถนนเพชรเกษมแล้วก็ขนส่งสินค้าโดยใช้เส้นทางถนน เพชรเกษมเป็นหลัก

นอกจากนั้น การพัฒนาเทคโนโลยีในยุคเครื่องจักร กลไฟฟ้าซึ่งเข้ามาแทนที่เทคโนโลยีเครื่องจักรที่ใช้ น้ำมัน เชื้อเพลิงในช่วงหลังปี 2512 เป็นต้นมาก็อีกปัจจัย ภายนอกที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่เกื้อกูลให้การพัฒนา อุตสาหกรรมสิ่งทอในเมืองโพธารามให้ทันสมัยและ ได้มาตรฐานสากล จนสามารถผลิตสินค้าส่งออกไป จำหน่ายในประเทศต่างๆ ทั่วโลกได้ในเวลาต่อมา

สำหรับการเติบโตทางการค้าในครั้ง นี้ได้รับอิทธิพล มาจากปัจจัยสองประการ ประการแรกคือการเติบโต ทางเศรษฐกิจและการค้าในระดับมหภาคในช่วงปี 2500-

2520 ซึ่งมีศูนย์กลางการเต็บโตทางเศรษฐกิจอยู่ที่ กรุงเทพมหานครและปริมณฑล เมืองโพธารามแม้จะไม่ใช่เมืองปริมณฑลแต่ก็ได้รับอิทธิพลจากการเต็บโตดังกล่าวอยู่ไม่น้อยเช่นเดียวกัน เห็นได้ชัดเจนในยุคนั้น ตลาดโพธารามมีร้านจำหน่ายสินค้าแบรนด์ชั้นนำจากต่างประเทศ และมีโรงพยาบาลขนาดใหญ่และฉายภาพยนตร์ไทยและภาพยนตร์ต่างประเทศพร้อมๆ กับโรงภาพยนตร์ชั้นนำในกรุงเทพมหานคร

ปัจจัยที่เกื้อกูลให้เมืองโพธารามเต็บโตด้านการค้า ในช่วงหลังปี 2500 อีกประการหนึ่งก็คือบทบาทของสมาคมชาวจีนในเมืองโพธาราม ซึ่งมีอยู่หลายสมาคม และมีความกลมเกลียวเข้มแข็ง สมาคมชาวจีนเหล่านี้มีบทบาทอย่างสำคัญในการส่งเสริมการค้าและการลงทุนของกลุ่มชาวจีนในโพธาราม อีกทั้งมีบทบาทในการส่งเสริมการศึกษา การสังคมสงเคราะห์ ฯลฯ โดยผ่านช่องทางต่างๆ เช่นจัดตั้งโรงเรียนสอนภาษาจีน ร่วมกับเทศบาลเมืองโพธารามจัดกิจกรรมต่างๆ เป็นประจำทุกปี เป็นต้น โดยที่สมาคมฯ ไม่ได้เข้าไปมีบทบาทในการเมืองท้องถิ่นโดยตรงแต่อย่างใด (อดุล ศิริประภาพงษ์, สัมภาษณ์, 23 มิถุนายน 2560)

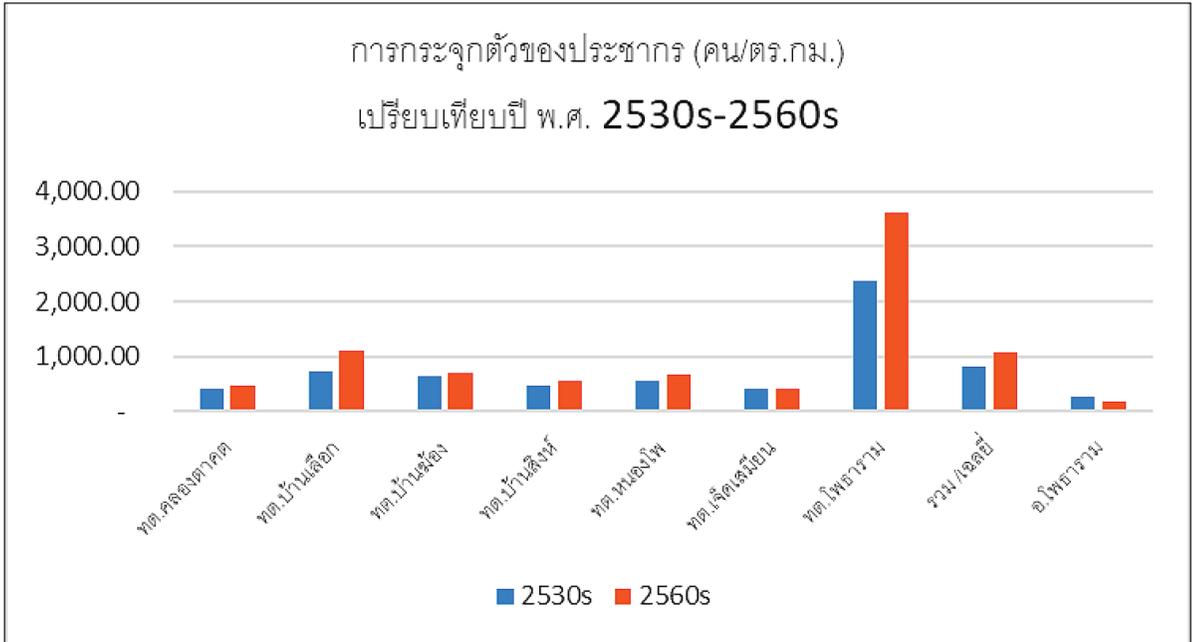
2.2.1 สภาวะของเมืองโพธารามในช่วงปลายทศวรรษ 2530

การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างทางกายภาพ: จากเมืองเดี่ยวสู่เมืองขยาย เทคโนโลยีการคมนาคมขนส่งของไทยในยุคหลังปี 2,500 ค่อยๆ เปลี่ยนผ่านจากยุค “รถไฟ” ไปเป็นยุค “รถยนต์” ซึ่งส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของเมืองต่างๆ ในประเทศไทย และรวมถึงเมืองโพธารามด้วยเช่นกัน ในกรณีของเมืองโพธารามนั้น มีการปรับตัวในทางกายภาพของเมืองจากการเป็น “เมืองเดี่ยว” ซึ่งกระจุกตัวอยู่ในตลาดโพธารามโดยเฉพาะพื้นที่ริมแม่น้ำ ไปเป็น

“เมืองขยาย” โดยขยายตัวไปยังบริเวณถนนเพชรเกษม เห็นได้ชัดเจนว่าหลังปี 2500 บรรดาสถานประกอบการซึ่งเคยตั้งอยู่ในเขตตัวเมืองส่วนหนึ่งเริ่มย้ายออกไปตั้งอยู่ริมถนนเพชรเกษมซึ่งอยู่นอกเขตเทศบาลเมืองโพธาราม นอกจากนั้นหน่วยงานของรัฐที่จัดตั้งขึ้นใหม่หลังปี 2500 ก็เลือกสถานที่ตั้งริมถนนเพชรเกษมเช่นกัน อาทิ วิทยาลัยเทคนิคโพธาราม เป็นต้น นอกจากนั้น ในช่วงหลังทศวรรษที่ 2520 เป็นต้นมา ประชากรในพื้นที่ตลาดโพธารามส่วนหนึ่งก็เริ่มย้ายออกไปตั้งถิ่นฐานอยู่นอกเขตเทศบาลบริเวณถนนเพชรเกษมมากขึ้น เพื่อหนีความแออัดและความวุ่นวายในเมือง

การเต็บโตในด้านประชากร ในช่วงระหว่างปี 2500-2530 ประชากรเมืองโพธารามทั้งในย่านกลางเมือง (ตลาดโพธาราม) และพื้นที่ส่วนขยายเพิ่มจำนวนขึ้นหลายเท่าตัว โดยในเขตเทศบาลเมืองโพธารามนั้น ในช่วงปลายการยุคเต็บโตครั้งแรก (ก่อนปี 2498) มีประชากรประมาณ 5,000 คนเท่านั้น แต่เมื่อสิ้นปี 2535 เมืองโพธารามมีประชากรตามทะเบียนราษฎรประมาณ 6,200 คน (สำนักงานทะเบียนกรมการปกครอง, 2561, ออนไลน์) และในปี 2547 จำนวนประชากรตามทะเบียนราษฎรเพิ่มขึ้นมากกว่า 10,000 คน (สำนักงานทะเบียน เทศบาลเมืองโพธาราม, 2560) ในขณะเดียวกัน ในเขตเมืองรอบนอกซึ่งเป็นส่วนขยายของเมืองโพธารามก็มีประชากรเพิ่มขึ้นเช่นกัน โดยในช่วงหลังปี 2540 ชุมชนรอบนอกเมืองโพธารามเหล่านี้ได้รับการยกฐานะขึ้นเป็นเทศบาลจำนวน 6 เทศบาล มีประชากรรวมกันมากกว่า 56,000 คน ซึ่งมีจำนวนมากกว่าประชากรในเขตเทศบาลโพธารามเกือบ 6 เท่าตัว กระนั้นก็ตาม เขตเทศบาลเมืองโพธารามก็ยังมี การกระจุกตัวของประชากรสูงกว่าพื้นที่รอบนอกถึงกว่า 3 เท่าตัว (โปรดพิจารณารูปที่ 1 ประกอบ)

รูปที่ 1: การกระจุกตัวของประชากรในเมืองโพธารามและเมืองรอบนอก 2530s-2560s

ที่มา แหล่งข้อมูลจำนวนประชากร สำนักงานทะเบียน กรมการปกครอง. (2561)

การกระจุกตัวของบริการสาธารณะพื้นฐาน นอกจากการเติบโตในด้านการค้าและอุตสาหกรรมแล้ว ระบบบริการสาธารณะในเมืองโพธารามก็เติบโตและพัฒนา ทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพ โดยเฉพาะบริการด้านการทางแพทย์ การศึกษา และบริการด้านการเงิน การธนาคาร กล่าวได้ว่าในสมัยนั้นเมืองโพธารามเป็นศูนย์กลางบริการสาธารณูปโภคสาธารณูปการของอำเภอโพธารามและอำเภอใกล้เคียง ดึงดูดประชากรจากพื้นที่นอกเขตเทศบาลเข้ามาทำกิจกรรมและจับจ่ายใช้สอยในเมืองโพธาราม

การสั่งสมความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ การกระจุกตัวของประชากรที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดี ตลอดจนจนถึงหน่วยธุรกิจ ร้านค้า โรงงานและบริการสาธารณะพื้นฐานในเขตเมืองโพธารามนับตั้งแต่ปี 2510 เป็นต้นมาส่งผลให้ราคาซื้อขายที่ดินในเมืองโพธารามเพิ่มสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว ข้อมูลจากระบบแผนที่ภาษีของเทศบาลเมืองโพธารามระบุว่าในเขตเทศบาลฯ มีที่ดิน

มากกว่า 1,800 แปลง ที่ดินและอาคารในย่านธุรกิจ-ตลาดสด มีราคาประเมินตารางวาละ 40,000 บาท ย่านหน้าที่ว่าการอำเภอ ตารางวาละ 30,000 บาท เป็นต้น และจากการสำรวจราคาซื้อขายที่ดินและอาคารพาณิชย์ในย่านตลาดเก่าโพธารามในปัจจุบันพบว่า ราคาซื้อขายอาคารพาณิชย์สูงถึงอาคารละ 6-8 ล้านบาท ซึ่งเป็นราคาซื้อขายที่ใกล้เคียงกับพื้นที่ในกรุงเทพมหานครในช่วงเวลาเดียวกัน (เจ้าหน้าที่งานแผนที่ภาษี สำนักคลังเทศบาลเมืองโพธาราม, สัมภาษณ์, 26 มิถุนายน 2560)

สังคมและการเมือง โครงสร้างทางสังคมของเมืองโพธารามประกอบด้วยคน 3 กลุ่มคือกลุ่มพ่อค้านักธุรกิจผู้มีฐานะดี ผู้ประกอบการรายย่อย (ฐานะพอมิปอกิน) แรงงานรับจ้าง (ฐานะไม่ดีและไม่มั่นคง) ซึ่งไม่แตกต่างจากช่วงก่อนปี 2500 มากนัก เพียงแต่เพิ่มขึ้นในเชิงปริมาณ อีกทั้งช่องว่างระหว่างชนชั้นในทางเศรษฐกิจ (คนรวย-คนจน) ก็เพิ่มขึ้นไปตามระดับ

การขยายตัวทางเศรษฐกิจ นอกจากนั้นความสัมพันธ์ระหว่างนายจ้าง-ลูกจ้างก็เปลี่ยนแปลงไป จากเดิม (ก่อนปี 2500) เป็นนายจ้าง-ลูกจ้างในธุรกิจครอบครัว ทั้งนายจ้างและลูกจ้างใช้ชีวิตร่วมกันทั้งในและนอกเวลาทำงานเสมือนหนึ่งคนในครอบครัว ความแตกต่างทางชนชั้นจึงไม่เด่นชัด แต่เมื่อกิจการธุรกิจเด็บโตและพัฒนาไปเป็นบริษัทสมัยใหม่และมีลูกจ้างแรงงานเป็นจำนวนมาก ความสัมพันธ์ระหว่างนายจ้าง-ลูกจ้างแบบครอบครัวแต่เดิมก็เปลี่ยนไปเป็นการจ้างงานตามกฎหมายแรงงานเป็นหลัก ทำให้ชนชั้นในสังคมเมืองโพธารามมีความเด่นชัดมากขึ้น (อดุล ศิริประภาพงษ์, สัมภาษณ์, 23 มิถุนายน 2560)

การเมืองท้องถิ่น: เข้าสู่ยุคกลุ่มการเมืองเฉพาะกิจ (Ad-hoc machine politics) ผู้บริหารเทศบาลเมืองโพธารามในช่วงหลังปี 2500 มีทั้งข้าราชการส่วนภูมิภาคที่ได้รับแต่งตั้งให้มาทำหน้าที่นายกเทศมนตรี (ในยุครัฐบาลปฏิวัติรัฐประหาร) สลับกับผู้ที่มาจากการเลือกตั้งโดยผ่านความเห็นชอบของสภาเทศบาล การเข้าสู่อำนาจของผู้บริหารเทศบาลที่มาจากการเลือกตั้งส่วนใหญ่มาจากการรวบรวมเสียงสนับสนุนจากบรรดาสมาชิกสภาเทศบาลที่ผ่านการเลือกตั้ง การต่อรองทางการเมืองระหว่างนายกเทศมนตรีกับบรรดาสมาชิกสภาเทศบาลเพื่อแลกกับเสียงสนับสนุนทางการเมืองเกิดขึ้นตลอดเวลา นายกเทศมนตรีอาจจะต้องยอมให้สมาชิกคนอื่นๆ ผลัดเปลี่ยนเข้ามาเป็นผู้บริหารได้เมื่อถึงเวลาอันสมควร การเมืองท้องถิ่นจึงตกอยู่ในสถานะที่มีผู้นำอ่อนแอและทำอะไรไม่ได้มากนัก (สวัสดี จังพาณิชย์, สัมภาษณ์, 22 มิถุนายน 2560)

2.3 การถดถอยครั้งที่สอง: หลังทศวรรษที่ 2530

ตลาดเมืองโพธารามหลังทศวรรษที่ 2530 เสื่อมถอยด้วยสาเหตุ 2 ประการคือ ประการแรก การเด็บโตและกระจุกตัวที่เกินพอดีผลักดันให้ประชากรชั้นกลางและ

หน่วยธุรกิจใหม่โดยเฉพาะโรงงานอุตสาหกรรมยุคใหม่ย้ายออกไปตั้งถิ่นฐานนอกเมือง จากนั้นประชากรแรงงานรับจ้างจำนวนมากก็ย้ายตามไปกับแหล่งจ้างงานใหม่

สาเหตุประการที่สองคือการเปลี่ยนแปลงด้านเทคโนโลยีการขนส่ง กล่าวคือการขนส่งทางถนนและรถยนต์เข้ามาแทนที่รถไฟ เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ดึงดูดให้โรงงานอุตสาหกรรมและสถานประกอบการย้ายไปอยู่ริมถนนมากขึ้นและขนส่งสินค้าทางรถยนต์โดยไม่ผ่านเมืองโพธารามและไม่ใช้การขนส่งทางรถไฟ ซึ่งส่งผลให้กิจการการค้าปลีกค้าส่งและกิจการขนส่งในย่านกลางเมืองโพธารามถดถอยและเลิกกิจการไป

2.3.1 สภาวะการเสื่อมถอยของเมืองโพธารามในช่วงหลังปี 2530

นับตั้งแต่ปลายทศวรรษที่ 2530 สภาวะทางกายภาพของเมืองโพธารามเริ่มเสื่อมถอยลงมาโดยลำดับ จนถึงช่วงทศวรรษที่ 2540 ก็สามารเห็นการเปลี่ยนแปลงได้อย่างชัดเจน เช่น มีอาคารบ้านเรือนที่ปิดตายและถูกทิ้งไว้จำนวนมากขึ้น ส่วนใหญ่ยังคงอยู่ในสภาพเดิมๆ มาจนถึงทุกวันนี้ ในย่านตลาดกลางไปจนถึงวัดโชคซึ่งสิ้นสุดเขตเทศบาลทางด้านทิศใต้ มีอาคารบ้านเรือน โรงงาน โกดังเก่าถูกทิ้งร้างไว้หลายแห่ง อาคารพาณิชย์ไม่น้อยกว่าร้อยละ 30 ปิดตาย ในย่านตลาดกลางซึ่งมีอาคารพาณิชย์ที่สร้างขึ้นหลังปี 2500 นั้นส่วนใหญ่ยังเป็นร้านค้าและที่อยู่อาศัย แต่ก็มีอาคารอีกเป็นจำนวนมากที่ปิดตายเช่นเดียวกัน บริเวณย่านตลาดบนซึ่งเคยเป็นพื้นที่การค้าและการบันเทิงในยุค 2510-2530 เป็นที่ตั้งของโรงภาพยนตร์ ร้านค้าและร้านอาหารจำนวนมากมีสภาพทรุดโทรมปิดตาย สิ่งเหล่านี้บ่งชี้ว่าเมืองโพธารามได้ผ่านเข้าสู่ยุคแห่งการเสื่อมถอยมาเป็นเวลาอย่างน้อย 15 ปี (จรัส สุวรรณมาลา, การสังเกต, 7 พฤษภาคม 2560)

จำนวนประชากรเริ่มถดถอยลงไป หลังจากปี 2545 เป็นต้นมาจนถึงปี 2560 จำนวนประชากรตามทะเบียนราษฎรของเทศบาลเมืองโพธารามลดลงอย่างต่อเนื่อง เฉลี่ยประมาณ 105 คนหรือประมาณร้อยละ 0.97 ต่อปี (เจ้าหน้าที่สำนักงานทะเบียนราษฎรเทศบาลเมืองโพธาราม, สัมภาษณ์, 26 มิถุนายน 2560) ในขณะที่เดียวกันประชากรแฝงก็ค่อยๆ หดไปตามการถดถอยของตลาดการจ้างงานในเมือง

เศรษฐกิจทรงตัว โน้มเอียงไปทางถดถอย สถาบันการเงินในเมืองโพธารามให้ข้อมูลไปในทางเดียวกันว่าเศรษฐกิจของเมืองโพธารามในช่วงกว่า 10 ปีที่ผ่านมา (2550-60) หดตัวอย่างต่อเนื่อง สังเกตได้จากการถดถอยของการบริโภค ในขณะที่มีเงินออมฝากธนาคารจำนวนมาก แต่ไม่ค่อยมีการกู้เงินไปลงทุนใหม่ๆ ส่งผลให้อัตราการขยายตัวของสินเชื่อบริการในพื้นอยู่ในระดับต่ำ

แต่ราคาซื้อขายทรัพย์สินในเมืองโพธารามยังคงสูงไม่แตกต่างจากช่วงก่อนปี 2540 ซึ่งสวนทางกับค่าเช่าอาคารพาณิชย์ที่ค่อนข้างต่ำเฉลี่ยประมาณเดือนละ 2,000-4,000 บาทเท่านั้น มีผู้อธิบายปรากฏการณ์ความไม่สมเหตุสมผลในทางเศรษฐศาสตร์แบบนี้ไว้อย่างน่าสนใจว่า “แต่ก่อนอาคารพาณิชย์เหล่านี้เป็นแหล่งการค้าที่คึกคักมาก เจ้าของอาคารเป็นคนมีฐานะดี แต่ลูกหลานรุ่นหลังๆ ไม่ได้ทำการค้าและย้ายไปอยู่ที่อื่น แต่ยังไม่ประสงค์ที่ขายที่ของบรรพบุรุษ อาคารจำนวนมากจึงถูกปิดตายไว้ ถ้ามีคนมาเช่าเพื่อทำการค้าหรืออยู่อาศัย ก็จะทำให้เช่าในราคาถูก เพื่อให้ผู้เช่าช่วยดูแลทรัพย์สินไม่ให้ทรุดโทรมลงไป” (สมบูรณ์ นันทานิช, สัมภาษณ์, 28 มิถุนายน 2560)

สังคมเมืองปรับตัวเข้าสู่วิถีชีวิตแบบสบายๆ ประชากรเมืองโพธารามในช่วงหลังปี 2540 ส่วนใหญ่เป็นคนชั้นกลาง ค่อยข้างไปทางสูงอายุ (มีผู้สูงอายุในสัดส่วนที่สูง) วิถีชีวิตของชาวเมืองโพธารามส่วนใหญ่อยู่น้อยๆ ปรับตัวจากการทำธุรกิจการค้าแบบเร่งรีบ แข่งขัน

และสับสนวุ่นวาย มาเป็นวิถีที่เรียบง่าย ช้าๆ และสบายๆ และเป็นไปในทิศทางเดียวกัน นำสังเกตว่าหลังปี 2540 เป็นต้นมาไม่มีประเด็นเกี่ยวกับความขัดแย้งระหว่างชนชั้นคนรวย-คนจนในเขตเมืองโพธารามแต่อย่างใด (สวัสดี จังพานิชย์, สัมภาษณ์, 22 มิถุนายน 2560; ศักดาพจน์ จันทวิวัฒน์, สัมภาษณ์, 27 มิถุนายน 2560)

2.4 การฟื้นฟูเมืองโพธารามรอบที่สอง หลังปี พ.ศ. 2555

จุดเริ่มต้น: ชมรมอย่าลืมโพธาราม เมื่อประมาณปี 2555 มีคนหนุ่มสาวชาวโพธารามกลุ่มหนึ่งได้รวมตัวกันตั้ง “ชมรมอย่าลืมโพธาราม” ขึ้น เพื่อดำเนินกิจกรรมฟื้นฟูเมืองโพธารามอันเป็นบ้านเกิดของตนเอง ในเบื้องต้นชมรมฯ ได้ขอความร่วมมือจากเจ้าของอาคารเก่าที่ปิดตายให้กลับมาลงทุนทำการค้าหรือให้เช่าอาคาร และเชิญชวนผู้ที่สนใจลงทุนจากภายนอกมาลงทุนทำการค้าในเมืองโพธาราม นอกจากนั้นชมรมฯ ยังริเริ่มจัดกิจกรรมอื่นๆ เช่นปรับปรุงโรงภาพยนตร์เก่าจนสามารถฉายภาพยนตร์ได้ระยะหนึ่ง คุณอภิชาติซึ่งเป็นแกนนำและผู้ประสานงานหลักของชมรมฯ ก็ริเริ่มเปิดร้าน DONUT ขึ้น ซึ่งยังคงดำเนินกิจการอยู่จนถึงทุกวันนี้ เป็นต้น การริเริ่มของชมรมอย่าลืมโพธารามในช่วง 5 ปีที่ผ่านมาได้สร้างกระแสการฟื้นฟูเมืองโพธารามขึ้นในท้องถิ่น เจ้าของอาคารเก่าบางแห่งในย่านตลาดโพธารามได้เริ่มปรับปรุงอาคารเก่าและดำเนินธุรกิจบริการสมัยใหม่ เช่น ร้านอาหาร ร้านกาแฟ ที่พักแบบรีสอร์ท กิจการที่เปิดใหม่ส่วนใหญ่ยังไม่ถือว่าไปได้ดี ในขณะที่เดียวกันก็ยังมีอาคารที่ถูกปิดทิ้งไว้อีกจำนวนมาก

เทศบาลเมืองโพธารามก็ได้เริ่มปรับปรุงพัฒนาพื้นที่เพื่อกระตุ้นให้เกิดกิจกรรมใหม่ๆ ขึ้นในเมือง เช่นการพัฒนาพื้นที่ริมแม่น้ำให้เป็นสวนสาธารณะ และจัดให้มีตลาดอาหารในช่วงเย็นบริเวณริมแม่น้ำ เป็นต้น (อภิชาติ ศิริอุดมเศรษฐ, สัมภาษณ์, 23 มิถุนายน 2560; สวัสดี จังพานิชย์, สัมภาษณ์, 22 มิถุนายน 2560)

อย่างไรก็ตาม การริเริ่มให้มีการฟื้นเมืองขององค์กรภาคประชาสังคม (ชมรมอย่าลิมโพธาราม) ในช่วงที่ผ่านมายังไม่สามารถสร้างกระแสความต้องการฟื้นเมืองให้เกิดขึ้นในสังคมเมืองโพธารามได้ ชาวเมืองโพธารามส่วนใหญ่อาจจะคุ้นเคยกับสภาพของเมืองที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน จนมองไม่เห็นว่าเป็น “ปัญหา” หรือมีความจำเป็นต้อง “ฟื้นเมือง” แต่อย่างไรก็ตาม ประกอบกับสภาพความเป็นอยู่และชีวิตประจำวันของชาวเมืองโพธารามในปัจจุบันก็ถือว่ามีความคุณภาพชีวิตที่ดีพอสมควรอยู่แล้ว

ตอนที่ 3: สรุปบทเรียน: วงจรชีวิตเมืองโพธารามผันแปรไปด้วยเหตุใด?

ชุมชนริมน้ำโพธารามน่าจะเกิดขึ้นมานานกว่า 200 ปี (สมัยรัชกาลที่ 3) จากนั้นจึงเติบโตเป็นตลาดริมน้ำมีอาคารบ้านเรือนหนาแน่นมากขึ้นจนได้ยกฐานะขึ้นเป็นสุขาภิบาลในสมัยรัชกาลที่ 5 (2430) และเป็นเทศบาลในปี 2478 ตามลำดับ เมืองโพธารามในช่วงก่อนปี 2500 เหตุการณ์ไฟไหม้ตลาดโพธารามครั้งใหญ่ในปี 2498 ทำให้เมืองโพธารามเสื่อมถอยลงไปอย่างทันทีทันใด แต่เทศบาลเมืองโพธารามและพ่อค้านักธุรกิจในเมืองก็สามารถฟื้นเมืองโพธารามให้เติบโตและยิ่งใหญ่กว่าเดิมได้ภายในระยะเวลาไม่ถึงสิบปี

หลังจากการเติบโตอย่างเต็มที่ในช่วงทศวรรษที่ 2530 เมืองโพธารามในส่วนที่เป็นตลาดโพธารามก็เริ่มหยุดนิ่งและเดินเข้าสู่สภาวะการถดถอย ในขณะที่ชุมชนรอบนอกเมืองเริ่มเติบโตและแปรสภาพเป็นเมืองมากขึ้นตามลำดับ ประมาณ 10 ปีหลังจากนั้นการทรุดโทรมทางกายภาพของเมืองโพธารามก็ปรากฏชัดเจน (ทศวรรษที่ 2540) และอีก 10 ปีต่อมา (ปี 2555) กระแสการฟื้นเมืองโพธารามได้เริ่มก่อตัวขึ้นจากภาคประชาสังคม แต่จนถึงปี 2560 เทศบาลเมืองโพธารามตลอดจนถึงชาวเมืองโพธารามส่วนใหญ่ก็ยังไม่ได้ให้ความสำคัญกับ

สภาวะการเสื่อมถอยของเมืองและความคิดเกี่ยวกับการฟื้นเมืองอย่างจริงจัง

3.1 ปัจจัยที่หลักที่ส่งเสริมและผลักดันให้เมืองโพธารามเกิด เด็บโต

ปัจจัยที่หลักที่ผลักดันและส่งเสริมให้เมืองโพธารามเกิดและเติบโตในช่วงกว่าหนึ่งศตวรรษ (2400-2530) น่าจะมี 6 ปัจจัยดังนี้

1. ความได้เปรียบที่เกิดจากทำเลที่ตั้ง (Location) เมืองโพธารามตั้งอยู่บนริมฝั่งน้ำแม่กลองซึ่งเป็นแหล่งอาหารที่อุดมสมบูรณ์ และเป็นแหล่งวัตถุดิบหลักของอุตสาหกรรมน้ำตาลในเวลาต่อมา นอกจากนั้นแม่น้ำแม่กลองยังเป็นเส้นทางการค้าการคมนาคมและการขนส่งสินค้าทางน้ำที่ดีและประหยัด ทำให้ธุรกิจการค้าและการขนส่งเติบโตอย่างต่อเนื่องอีกด้วย

2. ชาวจีนโพ้นทะเลซึ่งอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในชุมชนริมน้ำโพธารามตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3-4 มีทักษะและความชำนาญด้านการทำน้ำตาล เส้นก้วยเตี่ยว ทอผ้า เลี้ยงหมู และการค้าขาย เป็นกำลังหลักในการสร้างฐานเศรษฐกิจหลักของเมืองโพธารามให้เติบโตและฟื้นตัวจากภัยพิบัติ

3. การพัฒนาเทคโนโลยี นับตั้งแต่การนำเครื่องจักรไอน้ำและรถไฟเข้ามาในสมัยรัชกาลที่ 5-6 ทำให้เกิดเส้นทางการคมนาคมทางรถไฟและสถานีรถไฟโพธารามเชื่อมต่อการคมนาคมทางน้ำที่เคยมีมาแต่เดิม สถานีรถไฟโพธารามเป็นปัจจัยเสริมให้เมืองโพธารามมีอำนาจผูกขาดทางการค้าและการขนส่งเหนือพื้นที่อื่นๆ และผลักดันให้เศรษฐกิจของเมืองเติบโตอย่างรวดเร็ว

4. นอกจากนั้น การพัฒนาเทคโนโลยีด้านสิ่งทอในช่วงหลังปี พ.ศ. 2512 ทำให้การลงทุนและการจ้างงานในพื้นที่รอบนอกเมืองโพธารามเติบโตขึ้นหลังช่วงปี พ.ศ. 2520

5. การเติบโตทางเศรษฐกิจระดับมหภาคในช่วงปี พ.ศ. 2500-2520 ส่งผลให้เมืองที่อยู่รอบนอกกรุงเทพฯ ซึ่งรวมถึงเมืองโพธารามเติบโตในด้านการค้าและบริการ

6. ปัจจัยเชิงสถาบัน ประกอบด้วย 3 ส่วนหลักๆ ดังนี้

- 1) การจัดตั้งสุขาภิบาลเมืองโพธารามในสมัยรัชกาลที่ 5 และการยกฐานะขึ้นเป็นเทศบาลเมืองโพธารามในปี 2478 นั้น ทำให้มีหน่วยงานรับผิดชอบการพัฒนาพื้นที่อย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะเทศบาลเมืองโพธารามนั้นมีบทบาทอย่างสำคัญในการฟื้นฟูเมืองหลังเหตุการณ์ไฟไหม้ครั้งใหญ่ นอกจากนี้การจัดตั้งสุขาภิบาลโพธารามและยกฐานะเป็นเทศบาลดังกล่าวข้างต้นยังส่งผลให้ตลาดเมืองโพธารามเป็นที่ตั้งของส่วนราชการภูมิภาคและหน่วยงานที่มีหน้าที่จัดบริการสาธารณสุขพื้นฐาน อีกทั้งเป็นที่ตั้งของหน่วยธุรกิจการเงินการธนาคารในพื้นที่อีกด้วย
- 2) นโยบายของรัฐส่วนกลางที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาสังคมเศรษฐกิจในภูมิภาค นับตั้งแต่การพัฒนาเส้นทางคมนาคมกรมรถไฟและถนนหนทาง การจัดตั้งโรงพยาบาลโพธารามและโรงเรียนมัธยมขึ้นในเมืองโพธาราม ตลอดจนถึงการส่งเสริมการลงทุนและการพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อทดแทนการนำเข้าในช่วงหลังปี พ.ศ. 2510 ล้วนส่งผลโดยตรงต่อการเติบโตของเมืองโพธารามในแต่ละช่วงเวลา
- 3) ในขณะเดียวกัน องค์กรภาคประชาสังคมและภาคเอกชนก็มีบทบาทในการพัฒนาเมืองโพธารามไม่น้อยไปกว่าหน่วยงานภาครัฐ เช่น สมาคมชาวจีนในเมืองโพธาราม ซึ่งมีบทบาทในการส่งเสริมการค้า การลงทุนในเมือง

โพธารามให้เติบโตทันสมัย นอกจากนั้น “ชมรมอย่างลิ้มโพธาราม” ซึ่งเป็นการรวมตัวของคนหนุ่มสาวก็ได้มีบทบาทในการริเริ่มให้มีการฟื้นฟูเมืองในรอบที่สอง

3.2 ปัจจัยที่นำไปสู่การเสื่อมถอย

การเสื่อมถอยครั้งแรกเกิดจากเหตุการณ์ไฟไหม้ตลาดโพธารามครั้งใหญ่ในปี 2498 ซึ่งส่งผลให้ย่านธุรกิจหลักของเมืองได้รับความเสียหาย ตลาดโพธารามซบเซาลงไปเป็นระยะเวลาไม่น้อยกว่า 5 ปี อย่างไรก็ตาม เทศบาลเมืองโพธารามก็ได้ใช้โอกาสนี้ในการบูรณะและพัฒนาเมืองให้ทันสมัย ทำให้ตลาดโพธารามเจริญเติบโตเป็นศูนย์กลางการค้าในภูมิภาคตะวันตกอย่างต่อเนื่องในอีกสองทศวรรษต่อมา

สำหรับการเสื่อมถอยครั้งที่สองในช่วงหลังทศวรรษที่ 2530 นั้นเกิดจากสาเหตุอย่างน้อย 2 ประการคือ

1. การสูญเสียความได้เปรียบในการผูกขาดทางเศรษฐกิจ อันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงของแม่น้ำแม่กลอง กล่าวคือหลังจากการสร้างเขื่อนศรีนครินทร์แล้ว (พ.ศ. 2524) ฤดูน้ำหลากในแถบลุ่มน้ำแม่กลองก็เปลี่ยนแปลงไป ทำให้โรงงานอุตสาหกรรมน้ำปลาไม่มีวัตถุดิบมาป้อนโรงงานและต้องเลิกกิจการ นอกจากนี้การเปลี่ยนแปลงด้านเทคโนโลยีการคมนาคมขนส่งจากรถไฟและเรือไปเป็นถนนและรถยนต์ทำให้เมืองโพธารามสูญเสียความได้เปรียบและการผูกขาดด้านการค้า การขนส่งในพื้นที่ภาคตะวันตก

2. การเติบโตแบบกระจุกตัวที่เกินพอดี (over-urbanized) ย่านเมืองเก่าของโพธารามมีพื้นที่แคบและจำกัด เมื่อประชากรและอาคารบ้านเรือนมีจำนวนเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วก็เกิดสภาวะการอัดแน่น อีกทั้งที่ดินในย่านเมืองเก่าก็มีราคาสูงจนเกินความสมเหตุสมผลเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาเมืองและไม่จูงใจให้เกิดการลงทุน การบูรณะซ่อมแซมอาคารสิ่งก่อสร้างเป็นไป

ได้ยาก ผลักดันให้นักลงทุนรุ่นใหม่ ๆ ตลอดจนประชาชน ในย่านเมืองเก่าย้ายออกไปตั้งถิ่นฐานในเขตนอกเมือง มากขึ้น

3.3 ปัจจัยที่ทำให้เมืองโพธารามฟื้นตัว

เมืองโพธารามฟื้นตัวจากเหตุการณ์ไฟไหม้ครั้งใหญ่ และเด็บโตด้วยคุณภาพใหม่ได้เพราะเทศบาลเมือง โพธารามในยุคนั้นมีวิสัยการพัฒนาเมืองที่ก้าวหน้า ด้วยการจัดวางผังเมืองและจัดระเบียบเมืองเสียใหม่ ทำให้เมืองโพธารามซึ่งเคยแออัดและไร้ระเบียบ กลายเป็นเมืองที่ทันสมัยและก้าวข้ามขีดจำกัดต่างๆ ไปได้

นอกจากนั้น เมืองโพธารามมีฐานเศรษฐกิจในภาค การผลิตที่เข้มแข็งเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว อีกทั้งมีความได้เปรียบในเรื่องทำเลที่ตั้ง (มีทรัพยากรธรรมชาติ อุดมสมบูรณ์ ตั้งอยู่ไม่ไกลจากกรุงเทพฯ) เมื่อรัฐบาล ในยุคหลังปี พ.ศ. 2500 มีนโยบายส่งเสริมการลงทุน และเศรษฐกิจมหภาคอยู่ในช่วงขาขึ้น ก็ได้ใช้โอกาส ดังกล่าวในการลงทุนพัฒนาเทคโนโลยีการผลิตและ ขยายการผลิตได้ทันที

แต่เมืองโพธารามจะฟื้นตัวจากสภาวะชบเซาหลังปี พ.ศ. 2540 ได้หรือไม่? เมืองโพธารามมีปัจจัยที่เป็น

“ทุน (Assets)” ให้สามารถฟื้นตัวได้อย่างน้อย 2 ประการคือ ประการแรกเมืองโพธารามมีบริการ สาธารณะพื้นฐานที่มีคุณภาพดี ไม่ว่าจะเป็นบริการ สาธารณะของเทศบาลเมืองโพธารามและของหน่วยงาน อื่นๆ ทั้งในภาครัฐและเอกชน ส่งผลให้ชาวเมือง โพธารามมีคุณภาพชีวิตที่ดีและสามารถปรับวิถีชีวิต ให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปได้ และ ประการที่สอง เมืองโพธารามมีองค์ประกอบทาง กายภาพ (อาคารสิ่งก่อสร้าง ถนนหนทาง ฯลฯ) ที่บ่งบอกถึงความเป็นเมืองการค้าที่เคยเจริญรุ่งเรือง ในยุค 2500-2520 ซึ่งเป็นสิ่งที่มีคุณค่าสูง

อย่างไรก็ตาม เมื่อย้อนกลับไปดูประสบการณ์ การฟื้นเมืองครั้งแรกก็เห็นว่ายังมีปัจจัยที่จำเป็น สำหรับการฟื้นเมืองที่ยังขาดหายไป ซึ่งก็คือบทบาท การนำของเทศบาลเมืองโพธาราม การสนับสนุนอย่าง เข้มขันของภาคธุรกิจและภาคประชาสังคม ตลอดจนถึง การรับรู้และการมีส่วนร่วมของประชาชนชาวเมือง โพธาราม ถ้าหากมีปัจจัยเหล่านี้ก็น่าจะมีกระบวนการ ฟื้นเมืองครั้งที่สองเกิดขึ้นได้ในอนาคต และถ้าหาก สภาวะเศรษฐกิจมหภาคฟื้นตัวขึ้นอีกครั้งหนึ่ง หรือ รัฐบาลมีนโยบายการพัฒนาเมืองในภูมิภาคที่ชัดเจน ก็จะมี เป็นปัจจัยส่งเสริมให้เมืองโพธารามฟื้นตัวได้เร็วขึ้น

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

- จรัส สุวรรณมาลา. จำนวนประชากรที่เดินทางผ่านย่านตลาดบนเข้ามาซื้อ-ขายสินค้าประจำวันในตลาดโพธาราม. (10 พฤษภาคม 2560 เวลา 07.00-12.00 น.). การสังเกต.
- _____. จำนวนประชากรที่เดินทางผ่านสี่แยกข้ามทางรถไฟ เยื้องโรงพยาบาลโพธาราม (5 พฤษภาคม 2560 เวลา 07.00-09.00 น. และ 15.00-17.00 น.). การสังเกต.
- _____. จำนวนประชากรที่มาจับจ่ายซื้อของในย่านตลาดกลาง. (7 พฤษภาคม 2560 เวลา 07.00-08.00 น.). การสังเกต.
- _____. จำนวนประชากรที่มาซื้อ-ขายสินค้าที่ตลาดทำน้ำในช่วงเย็น. (10 พฤษภาคม 2560 เวลา 17.00-19.00 น.). การสังเกต.
- _____. อาคารบ้านเรือนที่มีและไม่มีผู้อยู่อาศัย (ปิดตาย) และสภาพทางกายภาพของอาคารฯ ในย่านตลาดบนตลาดกลางและตลาดล่างไปจนถึงสุดเขตของเทศบาล.(7พฤษภาคม2560เวลา09.00-16.00 น.). การสังเกต.
- เจ็ดเสมียน. (2560). *ไฟไหม้ตลาดโพธาราม 2498 จากบันทึกของนายหิรัญ สุวรรณมัจฉา*. สืบค้นจาก <http://chetsamian.org>
- เจ้าหน้าที่งานแผนที่ภาษี สำนักคลังเทศบาลเมืองโพธาราม. (26 มิถุนายน 2560). สัมภาษณ์.
- เจ้าหน้าที่สำนักงานทะเบียนราษฎร์ เทศบาลเมืองโพธาราม. (26 มิถุนายน 2560). สัมภาษณ์.
- ชัยฤทธิ์ หลิมพานิชย์. ผู้จัดการธนาคารกรุงไทย สาขาโพธาราม. (28 มิถุนายน 2560). สัมภาษณ์.
- ชุมพล เตชะอาไฟ. นายแพทย์ ผู้อำนวยการโรงพยาบาลโพธาราม. (26 มิถุนายน 2560). สัมภาษณ์.
- นภดล รุ่งสาคร. พ.ต.อ. ผกก.สภ.โพธาราม. (24 มิถุนายน 2560). สัมภาษณ์.
- ราชบุรีศึกษา. (2011). *จดหมายเหตุราชบุรี*. สืบค้นจาก <http://rb-memory.blogspot.com/2011/06/5.html>
- วัลลภา วงศ์พันธ์. กรรมการผู้จัดการ บริษัทกังวานเท็กซ์ไทล์ โพธาราม. (27 มิถุนายน 2560). สัมภาษณ์.
- ศักดิ์ดาพจน์ จันทวิวัฒน์. นักวิเคราะห์นโยบายและแผนปฏิบัติงาน กองวิชาการและแผนงาน เทศบาลเมืองโพธาราม. (27 มิถุนายน 2560). สัมภาษณ์.
- สมบูรณ์ นันทานิช. นายแพทย์ อดีตรักษาผู้อำนวยการโรงพยาบาลโพธาราม. (28 มิถุนายน 2560). สัมภาษณ์.
- สวัสดิ์ จังพานิชย์. นายกเทศมนตรีเมืองโพธาราม สำนักงานเทศบาลเมืองโพธาราม. (22 มิถุนายน 2560). สัมภาษณ์.
- สุนันทราวดี พุทธิไพบูลย์. ผู้จัดการธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ สาขาโพธาราม สำนักงานธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ สาขาโพธาราม. (22 มิถุนายน 2560). สัมภาษณ์.
- สำนักงานทะเบียน กรมการปกครอง. (2561). *ระบบสถิติทางการทะเบียน กระทรวงมหาดไทย*. สืบค้นจาก http://stat.dopa.go.th/stat/statnew/upstat_age_disp.php

- สำนักงานทะเบียน เทศบาลเมืองโพธาราม, (2560). *ข้อมูลจากระบบสถิติงานทะเบียนราษฎร เทศบาลเมืองโพธาราม พ.ศ. 2547-2560*. ราชบุรี: สำนักงานทะเบียน เทศบาลเมืองโพธาราม.
- หัวหน้าสำนักงานสรรพากรเขตพื้นที่โพธาราม. (28 มิถุนายน 2560). สัมภาษณ์.
- อดุล ศิริประภาพงษ์. นักธุรกิจรับเหมาก่อสร้าง อดีตเจ้าของและผู้จัดการโรงงานน้ำตาลลิ้มเซ่งเฮง และอดีตรองนายกเทศมนตรีเมืองโพธาราม. (23 มิถุนายน 2560). สัมภาษณ์.
- อภิชาติ ศิริอุดมเศรษฐ์. แกนนำและผู้ประสานงานชมรมอย่าลืมโพธาราม องค์กรภาคประชาสังคมเพื่อฟื้นเมืองโพธาราม เจ้าของกิจการร้าน DOนม. (23 มิถุนายน 2560). สัมภาษณ์.

ภาษาอังกฤษ

- Amin, A. & Thrift, N. Eds. (1994). *Globalization, Institutions and Regional Development in Europe*. New York: Oxford University Press.
- Audirace, I. (2007). Some Thoughts About Urban Shrinkages in the Sea of Growth. Paper presented to the International Conference. *The Future of Shrinking Cities: Problems, Patterns and Strategies of Urban Transformation in the Global Context*. University of California at Berkeley.
- Beauregard, R. (2003). *Voices of Decline: The Postwar Fate of US Cities*. Oxford: Blackwell.
- Bradbury, K. L., Downs, A. & Small, K. A.. (1982). *Urban Decline and the Future of American Cities*. Washington, DC: Brookings Institution.
- Champion, A.G, Eds. (1989). *Counterurbanization: The Changing Pace and Nature of Population Deconcentration*. London: Edward Arnold.
- Champion, T. (2001). Urbanization, Suburbanization, Counterurbanization and Reurbanization. In Paddison R., *Handbook of Urban studies*. London: SAGE Publication.
- Dale, B. (2002). An Institutional Approach to Local Restructuring: The Case of Four Norwegian Mining Towns. *European Urban and Regional Studies*, 9(1), 5-20.
- Dicken, P. (2003). *Global Shift: Reshaping the Global and Economic Map in the 21st Century*. New York: Guilford Press.
- Downs, A. (1999). Some Realities about Sprawl and Urban Decline. *Housing Policy Debate*, 10(4), 955-974.
- Edward, L. & Shapiro, J. M. (2003). Urban Growth in the 1990s: Is City Living Back?". *Journal of Regional Science*, 43(1), 139-165.
- Fishman, R. (1987). *Bourgeois Utopias: The Rise and Fall of Suburbia*. New York: Basic Books.

- Fol, S. & E. Cunningham-Sabot. *Urban Decline and Shrinking City: a Critical Assessment of Approaches to Urban Shrinkage* Cairn. InfoInternational Ed. pp. 359-383. Retrieved from https://www.cairn-int.info/abstract-E_AG_674_0359--urban-decline-and-shrinking-cities.htm.
- Folke, C. (2006). Resilience: The Emergence of a Perspective for Social-Ecological Systems Analyses. *Global Environmental Change*, 16(3), 253-267.
- Friedrichs, J. (1993). *A Theory of Urban Decline: Economy, Demography and Political Elites*. *Urban Studies*, 30(6), 907-917.
- Gans, H. (1982). *The Urban Villagers*. 2nd ed. New York: Free Press.
- Garreau, J. (1991). *Edge Cities: Life on the New Frontier*. New York: Doubleday.
- Green, J. (2015). *Designed for the Future: 80 Practical Ideas for a Sustainable World*. New York: Princeton Architectural Press.
- Gutkind, E. A. (1962). *The Twilight of Cities*. New York: Free Press of Glencoe.
- Hoyt, H. (1939). *The Structure and Growth of Residential Neighborhoods in American Cities*. Washington, DC: Federal Housing Administration.
- Jackson, K. (1985). *Crabgrass Frontier: The Suburbanization of the United States*. New York: Oxford University Press.
- Kondratieff, N. (1984). *The Long Wave Cycle*. New York: Richardson and Snyder.
- Kresl, P. K. & Sobrino, J., Eds. (2013). *Handbook of Research Methods and Applications in Urban Economics*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Leff, S. & Petersen, B. (2015). *Beyond the Scorecard: Understanding Global City Rankings*. Chicago: The Chicago Council on Global Affairs.
- Metzger, J. T. (2000). Planned Abandonment: The Neighborhood Life-Cycle Theory and National Urban Policy. *Housing Policy Debate*, 1(1), 7-40.
- Mumford, L. (1961). *The City in History: Its Origins, Its Transformations, and Its Prospects*. New York: Harcourt, Brace and World.
- O'Hare, P. & White, I. (2013). Deconstructing Resilience: Lessons from Planning Practice. *Planning Practice & Research*, 28(3), 275-279.
- Paddison, R. (2001). Studying the City. In Paddison, R. Ed., *Handbook of Urban studies*. London: SAGE Publication.
- Rappaport, J. (2003). *Moving to Nice Weather (Research Working) Paper RWP 03-07*. Kansas City: Federal Reserve Bank of Kansas City.

- Riggs, F.W. (1964). *Administrative in developing countries: The theory of prismatic society*. Boston: Houghton Mifflin Company.
- Sassen, S. (2001). *The Global City: New York, London, Tokyo*. New Jersey: Princeton University Press.
- Schumpeter, J. A. (1994). *Capitalism, Socialism, and Democracy*. London: Routledge.
- Spence, M., Annez, P.C., & Buckley, R.M., Eds. (2009). *Urbanization and Growth. The International Bank for Reconstruction and Development*. Washington, DC: The World Bank.
- Sugrue, T.J. (2014). *The Origins of the Urban Crisis: Race and Inequality in Postwar Detroit*. Princeton: Princeton University Press.
- Trullen, J., Boix, R. & Galleto, V. (2013). "Insight on the Unit of Analysis in Urban Research. In Kresl. P. K. & J. Sobrino, Eds. *Handbook of Research Methods and Applications in Urban Economics*. Edward Elgar (pp. 235-266). Cheltenham: United Kingdom.
- UN Economic and Social Council. (2014). *World Demographic 2014*. Report of the Secretary-General. 7-11 April 2014. Retrieved from http://www.un.org/en/development/desa/population/pdf/commission/2014/documents/ECN920143_EN.pdf.
- UN-HABITAT. (2004). *Urban Indicators Guidelines: Monitoring the Habitat Agenda and the Millennium Development Goals*. Retrieved from <https://unhabitat.org/urban-indicators-guidelines-monitoring-the-habitat-agenda-and-the-millennium-development-goals>
- _____. (2017). *Trends in Urban Resilience*. Retrieved from www.unhabitat.org
- Van den Berg, L., Drewett, R., Klaasen, L., Rossi, A., & Vijverberg, H.. (1982). *Urban Europe: A Study of Growth and Decline*. Oxford. Pergamon Press.